

Is God noodzakelijk voor de moraal?

Openingsvoordracht voor C.S.F.R. Debat in Groningen op 3 juni 2015

Emanuel Rutten

Goed, allereerst wil ik C.S.F.R. Groningen hartelijk danken voor de uitnodiging om vanavond in debat te gaan met moraalfilosoof Patrick Loobuyck over de vraag of de moraal zonder God kan. Nu moeten we deze vraag goed begrijpen. De vraag is niet of *geloof in God* noodzakelijk is voor de moraal. Het is namelijk evident dat geloof in God géén noodzakelijke voorwaarde is om een geslaagd moreel leven te leiden. Ieder mens is immers, gelovig of niet, een moreel wezen. Moraal is als fenomeen voor de mens onvermijdelijk. Ieder van ons heeft bepaalde morele intuïties, voelt bepaalde morele verplichtingen, handelt in meerdere of mindere mate moreel en houdt zich bezig met morele oordeelsvorming. Dit geldt voor theïsten én atheïsten.

De vraag is dus niet of *geloof in God* noodzakelijk is voor de moraal, maar of *God* noodzakelijk is voor de moraal. Deze vraag is echter voor meerdere uitleg vatbaar. Wat ik vanavond zal betogen is dat alle aspecten van ons concrete morele leven, zoals het ervaren van en spreken over morele waarden, morele verplichtingen en morele verantwoordelijkheden, uitstekend kunnen worden begrepen vanuit een theïstisch wereldbeeld, terwijl atheïsme er niet in slaagt om ons concrete morele leven adequaat te begrijpen en te duiden. In die zin meen ik dat God inderdaad nodig is voor de moraal. Maar dit wil zoals gezegd uiteraard niet zeggen dat atheïsten geen voorbeeldig moreel leven zouden kunnen leiden. Natuurlijk niet, dat is echt onzin.

Vanuit een theïstisch wereldbeeld vinden morele waarden hun bestaansgrond in Gods aard. Morele waarden zijn gegrond in Gods noodzakelijke natuur of karakter. God is als de sacrale oorsprong van de werkelijkheid, als de essentieel liefdevolle en rechtvaardige grond van de wereld, de uiteindelijke bron en locus van morele waarden. De morele waarden zijn dan ook *objectief* geldig. Ze zijn geldig onafhankelijk van onze meningen en voorkeuren. En dit is in overeenstemming met ons morele ervaren, handelen en oordelen. Wanneer wij een handeling moreel beoordelen dan is in ons morele oordeel namelijk altijd al een aanspraak op algemene en objectieve geldigheid verdisconteerd. Het is voor ons onmogelijk om een moreel leven te leiden, ons gedrag tegenover onszelf en anderen moreel te verantwoorden, wanneer wij er niet vanuit zouden gaan dat onze morele oordelen objectief geldig zijn. Dat het theïstische wereldbeeld de *objectieve* geldigheid van morele waarden impliceert, pleit er dus voor.

Dit punt wil ik nog wat verder uitwerken omdat het voor mijn betoog van cruciaal belang is. Theïsme impliceert zoals gezegd dat morele waarden objectief geldig zijn en niet slechts een kwestie zijn van subjectieve opinies en preferenties. Dit wordt *moreel realisme* genoemd.

Zoals straks zal blijken, heeft het atheïsme zeer veel moeite om moreel realisme te funderen. Dit betekent dat als moreel realisme waar is, het theïsme de moraal veel beter kan verklaren en duiden dan het atheïsme. De cruciale vraag is dan ook of moreel realisme correct is.

Welnu, het is alleszins redelijk om te beweren dat bepaalde zaken inderdaad in *objectieve* zin verwerpelijk zijn. In de morele ervaring ervaren wij namelijk een sfeer van waarden die voor ons objectieve geldigheid hebben. Neem lustmoord of het martelen van een kind. Dit ervaren we als verwerpelijk, los van wat wie dan ook daarvan mag vinden. Of stel dat Hitler de oorlog toch zou hebben gewonnen en al zijn tegenstanders zou hebben gedood, zodat geen mens de Holocaust nog afkeurenswaardig vindt. Zelfs dan zijn we met recht nog steeds van mening dat de Holocaust abject is. Bepaalde zaken zijn eenvoudigweg moreel verwerpelijk, los van onze menselijke, al te menselijke, opvattingen. Zo is er redelijkerwijs een objectief moreel verschil tussen het liefdevol verzorgen van een kind en het bewerken van het gezicht van een kind met een mes. Of tussen het van mening verschillen over de vraag of spuitjes lekker zijn en het van mening verschillen over de vraag of slavernij weer toegelaten zou moeten worden. Inderdaad, wie het lijden in het gezicht van de ander aanschouwt, wijst moreel nihilisme af.

In de morele ervaring ervaren wij dus dat bepaalde zaken *in en op zichzelf* verwerpelijk zijn. Zulke ervaringen hebben op ons een appel of arrest karakter. En wie oprecht erkent dat hij of zij gelooft dat bijvoorbeeld verkrachting verkeerd is, kan niet anders dan erkennen dat hij of zij in feite ook gelooft dat *het waar is dat* verkrachting verkeerd is. Als je iets gelooft, dan is dat wat je gelooft in jouw ogen immers waar, zodat wie gelooft dat verkrachting verkeerd is eveneens geëngageerd is aan het geloof in de objectieve morele verwerpelijkheid ervan.

Om de claim dat er objectieve morele waarden bestaan te onderbouwen, deed ik hierboven een beroep op onze algemene morele ervaringen. En dit is legitiem. In het geval van onze uiterlijke zintuiglijke ervaringen doen we namelijk niet anders, dus waarom zou het in het geval van onze innerlijke morele ervaringen ineens niet mogen? Natuurlijk mogen wij in onze oordelen redelijkerwijs uitgaan van zowel onze uiterlijke als innerlijke ervaringen, totdat het tegendeel ervan afdoende beargumenteerd kan worden. Gelet op onze algemene diepgewortelde morele ervaringen is het dan ook redelijk om te concluderen dat de bewijslast ligt bij diegenen die het bestaan van objectieve morele waarden desondanks proberen te ontkennen.

Welnu, tot dusver is er nog geen enkel argument tegen moreel realisme gevonden waarvan de premissen overtuigender zijn dan onze morele ervaringen zelf. Moreel realisme is dan ook de meest adequate interpretatie van ons feitelijke morele handelen, morele taalgebruik en onze morele oordelen. En omdat, zoals ik nog zal betogen, moreel realisme veel beter past in een

theïstisch dan in een atheïstisch wereldbeeld, volgt dat theïsme de moraal veel beter kan verklaren en duiden dan het atheïsme. Het atheïsme loopt vast op de objectiviteit ervan.

Wat eveneens voor het theïsme pleit, is dat morele waarden redelijkerwijs samengaan met morele verplichtingen en het theïsme als geen ander in staat is om deze verplichtingen in haar wereldbeeld te funderen. Onze morele verplichtingen vloeien namelijk rechtstreeks voort uit Gods wil. Gods wil is de grond en oorsprong van de morele verplichtingen die op ons rusten. En Gods wil is niet willekeurig, maar de expressie van Gods essentieel rechtvaardige en liefdevolle natuur. Morele wetten vinden zo hun grond in God als wetgever.

En hoe zit het dan met morele verantwoording? Ook dit aspect kan het theïsme prima in haar wereldbeeld integreren. Zo zijn wij voor onze daden uiteindelijk aan God verantwoording schuldig. Het wel of niet moreel handelen is dan ook niet vrijblijvend. De significantie van morele waarden en plichten wordt zo gebord. Daarnaast zijn wij uiteraard ook tegenover elkaar verantwoordelijk voor onze daden. En ook dit gegeven kan het theïsme prima verdisconteren. Om moreel verantwoordelijk te zijn voor onze wil, moeten we namelijk ook anders gewild kunnen hebben dan we feitelijk wilden. We dienen anders gezegd over een *vrije* wil te beschikken. Want als we geen vrije wil hebben en dus gedetermineerde automaten zijn, zou het onzinnig zijn om te beweren dat we moreel verantwoordelijk zijn voor onze daden. Alles wat we doen zou dan immers vooraf al door fysische oorzaken bepaald zijn. Welnu, uitgaande van theïsme is het bestaan van een vrije wil zéér goed denkbaar. In elk geval veel beter dan in het geval van het atheïsme. God is zelf immers redelijkerwijs een bewust vrij wezen die een kosmos heeft willen scheppen waarin actoren in vrijheid kunnen handelen en significante keuzes kunnen maken. Keuzes waarvoor men dan ook morele verantwoordelijkheid draagt. Vanuit theïstisch standpunt kan morele verantwoordelijkheid dus prima geduid worden.

En onze morele kennis? Ook die wordt door theïsme uitstekend gefundeerd. God kan ervoor gezorgd hebben dat wij beschikken over morele intuïties. Deze intuïties vormen als het ware een moreel zintuig. Deze *moral sense* staat ook bekend als het geweten. We kunnen ermee in ons leven objectieve morele waarden op het spoor komen. Zo wordt duidelijk hoe we morele waarden en plichten überhaupt kunnen kennen. Al met al kan theïsme dus het hele spectrum van de moraal (waarden, plichten, verantwoordelijkheid en kennis) uitstekend verklaren en integreren in haar wereldbeeld. Dit ligt voor atheïsme heel anders, zoals ik nu zal betogen.

In wat volgt bespreek ik zes mogelijke opties om de moraal in een atheïstisch wereldbeeld te verankeren. Voor elke optie betoog ik dat ze niet leidt tot adequate fundering van de moraal.

In de eerste plaats zou de atheïst eenvoudigweg kunnen ontkennen dat er morele waarden bestaan. Men zou bijvoorbeeld kunnen beweren dat materialisme correct is. Naast ruimte,

tijd en materie is er helemaal niets. En daarom zijn er geen morele waarden, plichten en verantwoordelijkheden. De wereld bestaat slechts uit materie in beweging. Punt. Het nadeel van deze positie is dat zij resulteert in een radicale vorm van moreel nihilisme dat geen recht doet aan ons concrete morele gedrag en taalgebruik. Zo zouden de gruweldaden van de nazi-beulen als zijnde louter materiële processen geen enkele morele inhoud hebben en daarom op geen enkele manier geëvalueerd, beoordeeld en veroordeeld kunnen worden. De meeste atheïsten zijn dan ook niet geneigd om deze radicaal nihilistische positie te verdedigen.

Een tweede optie is om te beweren dat morele waarden bestaan als een *brut feit*. Deze brute feiten zijn dan abstracte of *platoonse* objecten. Op deze manier kan recht gedaan worden aan objectieve morele waarden. Dit antwoord is echter om vier redenen problematisch. Allereerst zijn weinig atheïsten bereid om een vorm van platonisme te accepteren. In de tweede plaats is onduidelijk waar morele verplichtingen vandaan komen. Stel dat 'Wees eerlijk' als abstract Platoons object bestaat. Waarom zou dit ons er dan toe moeten bewegen om eerlijk te zijn? Hiervoor lijkt geen goede reden te zijn. In de derde plaats is onduidelijk hoe wij de morele waarden kunnen kennen. Er is immers geen reden om te denken dat de natuurlijke evolutie er spontaan voor zorgt dat wij beschikken over de juiste morele intuïties. Dit is zelfs extreem onwaarschijnlijk. In de vierde plaats zijn morele waarden als abstracte objecten erg vreemd. Hoe kunnen morele waarden abstracte objecten zijn? In het geval van theïsme zijn morele waarden gegrond in het karakter van een moreel persoon, God, wat veel natuurlijker lijkt.

Een derde optie is het omarmen van de *constructivistische* claim dat morele waarden eenvoudigweg conventies of sociale afspraken zijn binnen een bepaalde gemeenschap, maatschappij of cultuur. Dit is echter ook onbevredigend omdat het zo opnieuw niet langer mogelijk is om bijvoorbeeld nazi-beulen te veroordelen. De morele waarden zijn immers cultuurafhankelijk en dus niet langer objectief. De nazi-beul kan zich beroepen op het feit dat zijn gedrag niet verwerpelijk is omdat hij uitgaat van een andere conventie dan diegenen die zijn gedrag willen veroordelen. Uitgaande van de moraal van de nazi-gemeenschap is het namelijk niet verkeerd om datgene te doen wat wij nu juist zo verwerpelijk vinden. Kortom, elke samenleving heeft zijn eigen moraal en zo vervalt elke mogelijkheid om de daden van mensen van andere culturen te veroordelen die ontegenzeggelijk verwerpelijk zijn, los van wat de sociale afspraken daar ook mogen zijn. We vervallen hier dus in een radicaal moreel relativisme dat ons concrete morele handelen en oordelen niet adequaat kan verdisconteren.

Een vierde mogelijkheid is beweren dat morele waarden bestaan als onvervreemdbaar deel van onze intrinsieke waardevolle menselijke natuur. Deze *humanistische* positie is echter ook problematisch. Waarom zou onze menselijke natuur intrinsiek waardevol zijn? Uitgaande van het gangbare atheïstische wereldbeeld is de mens immers niets meer dan een toevallig fysisch-organisch bijproduct van de evolutie. En er is geen enkele reden om dit product als

meer of minder waardevol te bestempelen dan allerlei andere evolutionaire producten, zoals vissen, katten of koeien. Onder het atheïsme is de mens als *homo sapiens* immers niets meer dan een, weliswaar complex, fysisch geëvolueerd organisme op een onbeduidende planeet ergens in een uithoek van de kosmos. Uitgaande van het atheïsme is er dan ook geen reden voor de bewering dat mensen in tegenstelling tot andere organismen een intrinsieke waarde hebben die ons op natuurlijke wijze behept met allerlei onvervreemdbare morele waarden. Natuurlijk kan men wijzen op enkele significante verschillen tussen mensen en, zeg, vissen, zoals het al dan niet bezitten van een ontwikkeld verstand en empathie. Maar dit lijkt eerder een noodzakelijke en geen voldoende voorwaarde voor het funderen van objectieve waarden. Bovendien is hier onduidelijk waar onze morele plichten en verantwoording vandaan komt.

Een vijfde optie is beweren dat iets moreel verwerpelijk is omdat wij dat als mens nu eenmaal zo voelen. Onze gevoelens worden zo *constitutief* voor morele waarden. Het probleem hier is dat niet iedereen dezelfde morele gevoelens heeft. Er zijn zelfs mensen die volstrekt evident afschuwelijke zaken, zoals de Holocaust, niet voelen als moreel verwerpelijk. Denk hier bijvoorbeeld aan eerder genoemde Nazi-beulen. Ook deze optie levert dus geen objectieve morele waarden op. Bovendien, waarom zouden wij, uitgaande van atheïsme, naar onze morele gevoelens moeten luisteren? Zijn die immers niet slechts het bijproduct van doelloze evolutionaire processen? Waarom zouden we ons gevoel als maatgevend beschouwen voor wat moreel goed of slecht is? Hiervoor is inderdaad geen goede reden zolang we uitgaan van een atheïstisch naturalistisch wereldbeeld. En ook voor deze optie is onduidelijk hoe morele plichten en verantwoording gegrond kunnen worden. We stuiten dus op dezelfde problemen.

Een zesde optie is het maken van een keuze voor één van de wijsgerige normatief-ethische systemen, zoals Aristoteles' deugdethiek, Kants categorisch-imperatief, Bentham's utilisme, of Nietzsche's zelfgeldigsethiek. Het probleem hier is dat elk van deze systemen vertrekt vanuit een specifieke opvatting over wat het goede is (zoals plezier, zelfgeldig, etc.), zonder dat echt duidelijk wordt waarom dat in een atheïstisch wereldbeeld het goede zou *zijn*. De keuze krijgt zo een willekeurig karakter. Bovendien zijn er normatieve-ethische systemen, zoals vormen van sociaal-Darwinisme, waarmee zelfs allerlei evidente misdaden moreel gerechtvaardigd kunnen worden. Deze optie levert dus evenmin een geschikte fundering van de moraal op.

Geen van deze opties slaagt er dus in om de moraal te gronden, dat wil zeggen te funderen op een manier die echt recht doet aan ons morele ervaren, spreken, handelen en oordelen. Het atheïsme heeft dus uiteindelijk niets om ons morele besef in te verankeren. Er rest slechts een vlucht in een alles eroderend nihilisme of relativisme. Kortom, alleen theïsme kan echt rekenschap geven van ons concrete morele leven. Alleen theïsme doet werkelijk recht aan het feit dat onze morele keuzes om verantwoording vragen en dat wij elkaar daarop willen kunnen aanspreken. Theïsme is daarom onmisbaar voor het begrijpen van onszelf als morele wezens.